

УДК 316.344.232

А.А.Солнишкіна

СОЦІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ПРОСТОРУ МІСТА ТА «ОБРАЗУ МІСТА» (НА ПРИКЛАДІ ДНІПРОПЕТРОВСЬКА).

Наукова стаття присвячена особливостям соціологічного аналізу дослідження соціального простору міста та його взаємозв'язку із ментальним образом міста та життєвим простором особистості.

Ключові слова: місто, соціальний простір, ментальний образ міста.

Постановка проблеми. Соціокультурне проектування міського середовища виступає актуальною проблемою сучасного українського суспільства. Місто виступає об'єктом міждисциплінарних досліджень та виступає сферою інтересів соціологів, філософів, антропологів, культурологів та спеціалістів у сфері соціального управління. Актуальність наукової публікації обумовлена необхідністю пошуку ефективних теоретико-методологічних підходів щодо дослідження міського середовища та міського простору.

Ступінь розробленості наукової проблеми. Аналіз соціологічної літератури дозволяє автору статті виділити такі напрями в дослідженні соціального простору міста:

1. Особливості співвідношення цивілізації та культури у просторі життя у місті (О. Шпенглер, Ф. Тьонніс, Г. Зіммель, Л. Вірт, Л. Мамфорд, Л. Коган, І. Кондаков).

2. Чи є у міста «душа» і що це означає (Г. Зіммель, Р. Парк, Ф. Бродель, М. Анциферов, Г. Гачев, Ю. Лотман, В. Ванчугов, С. Габідулліна, В. Глазичев, Г. Каганов, С. Веселова).

3. Чого більше у міському житті: конструктивного або деструктивного, наскільки є перспективною міська форма життєдіяльності в аспекті існування та розвитку особистості (Г. Зіммель, Л. Вірт, І. Гофман, Ч. Кулі, Т. Дрідзе, Ю. Солобозов).

4. Дослідження критеріїв сприятливого середовища проживання та життєвого ареалу особистості (Р. Парк, Л. Вірт, О. Яницький) [3].

В українській соціології можна виділити наукові праці Л. Малес, О. Міхеєвої, В. Зибцева, А.Демичевої, В. Воронкової.

Метою даної статті є соціологічний аналіз головних аспектів вивчення соціального простору міста та екстраполювати ці підходи на дослідження простору міста Дніпропетровська.

Вклад основного матеріалу дослідження. У науковій літературі соціологи виділяють такі визначення поняття «місто» та топоси соціального простору міста:

1) місто як поселенська спільнота: місце проживання та топос територіальних відносин;

2) місто як форма економічної діяльності та топос економічних відносин;

3) місто як повсякденне життя: місце повсякденних та рутинізованих практик та топос повсякденності;

4) місто як специфічне середовище існування та проживання – топос формування особистості мешканця міста, особистісної екзистенції та реалізації людини, простір габітусуалізації стилів життя;

5) місто як комунікативне середовище: місце спілкування, духовного життя та топос символічної комунікації та діалогу [8].

Соціологи виділяють такі предметні галузі в підсистемі «місто» :

- територіально-поселенська;
- економічна;
- архітектурно-інженерна;
- соціально-психологічна;
- історико-культурна;
- семіотична [6, с. 14–15].

Виходячи із цього, територія міста має певний устрій, форму або морфологію. Соціальну морфологію міста в соціологічній науці можна ототожнити із образом міста і уявити як структуру «тіла міста». Морфологія міста – це штучно утворене середовище існування. До неї належать і архітектурно-історичні, і архітектурно-естетичні, інформаційно-інфраструктурні та довідкові матеріали.

У соціології міста існує традиція зонування міського життя, яку заснував Е. Берджесс. Згідно з Е. Берджессом, дослідження міста повинно вестися за двома головними напрямками: 1) визначення просторового образу району, його топографії, розміщення місцевої спільноти; 2) дослідження його культурного життя: способу життя, звичаїв та стереотипів [2, с. 24–25]. Е. Берджесс підтримував Р. Парка в прагненні вивчати місто як соціальну лабораторію [1, с.18].

Модель концентричних зон міста, запропонована Е. Берджессом, складається з 5 концентричних зон:

- 1) центр – акумуляція соціокультурного, адміністративнополітичного та комерційного життя;
- 2) перехідна зона житлових будівель та торгово-промислових підприємств старого недосконалого типу;
- 3) зона мешканців із відносно високими доходами;
- 4) зона комфортабельного житла;
- 5) зона маятникових мігрантів [2, с. 25–26].

На думку автора статті, незважаючи на суперечливість, вищезазначені теорії можуть екстраполюватися на дослідження сучасних міст.

Окрім дослідження соціальної морфології міста, увага вчених привертається до вивчення ментальних зон міської території, де проживання людей характеризується стійким місцевим колоритом способу життя, а також особливостями колективної психології.

Стосовно міста термін «ментальність» може бути застосований як системний аналог соціальних уявлень про міське життя, елементами якого виступають:

- ментальний образ міста – уявлення про місто як система архетипів та ідей;
- ментальна карта території – уявлення про прийнятні моделі поведінки в конкретному локусі міського середовища та конкретних ситуаціях.

Дослідниця Т. Дрідзе вважає, що місто – це передусім особливим чином організований життєвий простір. Він створюється діяльністю людей, ментальністю, культурою, біографією, життєвими стратегіями та повсякденними потребами. Взаємозв'язок ментального образу міста здійснюється через типові форми поведінки, що реалізуються в специфічних місцях міського середовища: бульварах та парках, кафе та клубах, в магазинах та на кладовищах [5, с. 221].

Соціологи виділяють такі аспекти повсякденності в соціальному просторі міста: споживацька поведінка городян; інтер'єр міського життя, мода як феномен міського життя; публічний простір міста чи життя вулиць, кафе, ресторацій, парків та клубів; дозвільно-ритуальний простір, який складається з міських свят та естетики міського дозвілля [4, с. 27].

Повсякденність міського життя містить і такі важливі компоненти:

1) деструктивна повсякденність: вандалізм та епатажно-провокаційна поведінка представників місцевих субкультур;

2) тілесний аспект міської повсякденності містить тілесні практики просторової поведінки різноманітних груп населення;

3) танатологічний – місце, значущість та сенс смерті в повсякденному житті різноманітних груп, поховальні ритуали, їх призначення та сенс, кладовища як локус міського життя;

4) міфологічний компонент містить архетипи, міфи, легенди, магічні феномени міського життя;

5) семіотичний компонент повсякденності, який досліджує сленг, жести, ритуали, одяг городян [7, с. 124].

Отже, соціальний простір міста розглядається соціологами в безпосередньому зв'язку з образом міста та аспектами міської повсякденності та образу городян.

На думку соціологів, образ міста виконує низку важливих функцій.

Комунікативна функція дозволяє дослідити аспекти комунікацій між мешканцями міста.

Знаково-символічна функція конструює ціннісний простір життя.

Світоглядна функція означає, що образ середовища існування грає не останню роль в життєдіяльності городянина. Перші спогади про світ пов'язані з його безпосереднім оточенням.

Соціалізаційна функція – образ міста містить у собі уявлення про норми поведінки в місті взагалі.

Дуже важливою є функція особистісної реалізації, образ міста виступає конструкцією особистісного простору. Дана функція реалізується крізь самоідентифікацію із містом та вибором норм та форм поведінки.

Прагматична функція означає, що адекватний образ міста дозволяє вірно орієнтуватися і на території, і в просторі відносин.

Магічна функція – місто зачаровує своїми таємницями, це своєрідна загадка-лабіринт.

Отже, спираючись на розглянуті підходи та теорії, автор статті розглядає соціальний простір та образ рідного міста Дніпропетровська. На основі проаналізованих підходів пропонується комплексна аналітична модель соціологічного аналізу, яка може екстраполюватися і на аналіз інших міст:

1. На першому етапі проаналізувати концентричні зони міста.
2. На другому етапі розглянути вищезгадані підструктури міста (архітектурний, історичний, семіотичний контексти).
3. Дослідити символічний простір міста.
4. Проаналізувати особливості ментального образу міста.

Уже багато років у місцевих засобах масової інформації декларується концепція «дніпроцентризму» – системи уявлень про те, що Дніпропетровськ має унікальне історичне, економічне та культурне значення для розвитку всієї країни. Мегаполіс-мільйонник є потужним індустріальним та промисловим центром. Якщо говорити про роль Дніпропетровська в житті України, то місто претендує на статус свого роду бізнес-столиці держави. При екстраполяції вищерозглянутих концепцій автор статті використовує методи включеного спостереження, самоспостереження, аналіз матеріалів власного фотоархіву та фрагменти обговорень на дніпропетровських інтернет-форумах. При аналізі матеріалів фотоархіву та результатів спостереження автор статті виділяє в соціальному просторі Дніпропетровську концентричні зони та підсистеми міста.

Аналізуючи концентричні зони міста, можна виділити райони, кожний із яких виконує свою функцію. Жовтневий район – це центральний район міста, в якому акумульовані органи місцевої влади, зона рекреації, вищі навчальні заклади та бізнес-центри. Саме в цьому районі розташована зона комфортабельного житла, представлена житловим масивом «Перемога», розташованим поблизу від акваторії Дніпра, та зона проживання мешканців із високими доходами, представлена територією біля парку ім. Шевченка. Кіровський район називають районом місцевої інтелігенції. Амур-Ніжньодніпровський та Індустріальний райони розташовані на лівому березі Дніпра та виконують роль так званих «спальних районів». Це найбільш екологічно чисті райони в місті з дуже складною екологічною ситуацією. Ленінський та Бабушкінський райони – це зона розташування промислових підприємств та заводів-гігантів, отже є зоною міграції населення із периферійних міст та селищ Дніпропетровської області. Самарський район відомий більше житловим масивом «Ігринь», де розташовані туберкульозний диспансер та психіатрична лікарня. Історичний переказ свідчить про те, що назва мікрорайону пішла від криків уцент розбитих запорізькими козаками турків: їх вигуки «Огринь, огрінь!» означали прокляття.

Стосовно архітектурного ансамблю міста відомі спеціалісти в галузі архітектури говорять, що духом та особливостями побудови місто Дніпропетровськ нагадує Санкт-Петербург. Говорячи про особливості архітектоніки міста Дніпропетровська,

слід відмітити такі сучасні тенденції: хаотична забудова висотними будинками та житловими комплексами з паркінгами, незважаючи на географічні особливості міста, яке стоїть на плавнах, через що часті оповзні є проблемою мегаполісу. На думку корінних мешканців Дніпропетровська, місто перенавантажено ротондою та баштоподібними торговельними комплексами. Старовинна частина міста практично знищена, хоча є намагання вести спорудження та реставрацію будівель у центрі міста під старовину, еkleктику та ампір. Багато проєктів розбудови було запропоновано у зв'язку з можливою участю міста Дніпропетровська у проведенні матчів фінальної частини Чемпіонату Європи з футболу 2012 р., проте після фіаско Дніпропетровська у змаганнях за це право, їх через нестачу фінансування не добудовано та заморожено. Сучасні недобудовані висотні будівлі псують образ міста. Молоді мешканці Дніпропетровська на прохання показати щось примітного з архітектури скоріше покажуть вам житловий комплекс «Башти», що нагадує за формою башти-близюки, зруйновані в США під час трагедії 11 вересня, проте нічого не знають про справді цікаву історичну пам'ятку – будинок із жабами відомого капіталіста та підприємця Емілія Вюрглера на вулиці Писаржевського. Існує легенда, що в одній із цих жаб умуровано фамільні коштовності та талісмани. Загалом же Дніпропетровськ є сучасним діловим центром із дуже динамічним темпом життя. Ділова частина міста витримана в сучасному стилі. Корінні мешканці вельми засмучені цим фактом та складають антирейтинги найогидніших сучасних архітектурних будівель.

Місто має дуже великі проблеми із транспортною інфраструктурою. Громадський транспорт працює в недостатньому обсязі, майже не функціонують тролейбусні та автобусні перевезення. Трамвайні парки збиткові, а метро не виконує своїх функцій. Головним видом транспорту є маршрутні таксі, через що люди проводять надто багато часу в дорозі – на роботу та з роботи багатьом доводиться добиратися в заторах та пробках.

Говорячи про семіотичні особливості міста, можна сміливо відзначити, що Дніпропетровськ – це місто фонтанів та пам'ятників. Кожний День міста супроводжується відкриттям нового пам'ятника або фонтана, нової алеї чи скверу. Найвідомішим є Фонтан закоханих із амуром та символічним рушником. Закохані стають на рушник, і якщо ступні їхніх ніг збігаються за розміром із відбитками на рушникові, то закоханих чекає довге та щасливе життя. Найбільша концентрація пам'ятників та фонтанів на Набережній та Фестивальному причалі. Саме там знаходяться фонтан у вигляді лебединого крила, «фонтанчик-кульбабка», зелена куля, яка виконує бажання, лавиця для закоханих, на якій пов'язані кумедні різнокольорові стрічки та відбитки магічних тварин, що приносять щастя (наприклад, жук-скарabei). Є і пам'ятник Сеньйору Помідору. Дніпропетровськ перейняв «весільну естафету» від інших міст країни і має свій дуже популярний Міст закоханих із замочками, які закріплюють молодята в день реєстрації шлюбу. Проте архітектори та конструктори дуже хвилюються, що конструкція мосту може не витримати перенавантаження. Є й інші нестандартні пам'ятники: наприклад,

скульптура мільйонера Аксельрода, який «сидить» неподалік від училища культури на лавочці. Мешканці та гості міста дуже полюбили цей мистецький витвір, кладуть монети та цигарки в руку «бідного» багатія.

Не зовсім зрозуміле призначення деяких пам'ятників на самій набережній Дніпра, проте стало традиційним, що в День міста на творчий мистецький пленер приїжджають митці-скульптори з усієї України та відтворюють у різних формах історію України. Подібні пам'ятники, присвячені козацтву, образу матері-Берегині тощо, розташовані в багатьох скверах. Традиція відкривати новий сквер та новий парк у День міста прижилася і має й надалі гарні перспективи – адже Дніпропетровськ активно інтегрується в європейський простір. Площі європейського типу – Європейська та Катеринославський бульвар вражають своїми новаторськими ідеями.

Проте Дніпропетровськ має тенденцію зватися «містом великих контрастів» – розвинена інфраструктура в центрі міста та вкрай занедбані окраїни. Можна говорити також про те, що Дніпропетровськ має небезпечну традицію забувати свою історію і своїх видатних мешканців. Багато представників творчої інтелігенції покидають місто і здобувають успіх та визнання на чужині. Тож, напевне, не випадково в архівах Літературного музею фігурує відгук одного з мандрівників про те, що Дніпропетровськ у плані культури є дуже бідним містом. Цей запис був зроблений на початку ХХ ст.

Водночас є підстави стверджувати, що в місті були і сьогодні є люди, зацікавлені в розвитку культури Придніпров'я. Такі особистості об'єднуються у творчі спілки, створюють альтернативні театри, різні літературно-мистецькі об'єднання. Хоча Дніпропетровський театр оперу та балету за зовнішнім виглядом нагадує, скоріш, будинок торгівлі, а не класичний театр, вистави дніпропетровських митців відзначаються інноваціями та оригінальними підходами до класичних канонів мистецтва.

Культурний простір міста позначений і перебуванням славетного російського поета Олександра Пушкіна, який мешкав у Конторі опіки іноземних колоністів. Пушкіна так вразила втеча розбійників-каторжан, які в кайданах перепливли Дніпро, що ця подія стає поштовхом для написання поеми «Брати-розбійники».

Серед визначних історичних пам'яток неодмінно слід виділити Історичний музей, заснований Дмитром Яворницьким. Тут зібрані унікальні історичні реліквії історії краю. Музей є сучасним центром дослідження давнини й сьогодення. У ньому використовуються такі нові форми залучення відвідувачів, як нічні екскурсії по музею, історичні перфоманси та святкування корпоративних свят у кращих традиціях тієї чи іншої епохи, українські вечорниці. Для давніх скульптур – баб епохи скіфських часів – планується збудувати лапідаріум, скляний купол для їх кращого збереження.

У місті відзначені меморіальними дошками всі місця перебування Нестора Махна (головпоштамт, готель «Асторія» та ін.).

Дуже неоднозначним є ставлення городян до назви міста. Дискусії щодо перейменування Дніпропетровська ведуться навколо таких назв, як Катеринослав, Січеслав, Дніпрокамінськ та Андрієслав-на-Дніпрі. Повернення до назви Катеринослав проблематичне через дуже неоднозначне сприйняття мешканцями міста постаті Катерини II. А інші назви тією чи іншою мірою не відображають історії та колориту міста.

Примітним у міфологічній компоненті простору міста залишається загадковий будинок Олени Блаватської – засновниці теософії та авторки містичної «Таємної доктрини». Цей будинок перебуває нині в занепаді, проте користується популярністю серед прихильників езотерики.

До деструктивної компоненти слід віднести такі ознаки сучасного повсякдення: Дніпропетровськ є брудним містом із складною екологічною ситуацією, дніпропетровські сміттєзвалища та погані дороги відомі далеко за межами міста.

Говорячи про соціально-психологічні складові ментального образу міста, можна констатувати, що Дніпропетровськ, втративши своє провідне значення у житті країни як колишня «кузня кадрів», «батьківщина генсеків та президентів», переживає цей стан дуже важко. Він є дуже суворим та жорстким середовищем для існування й самореалізації особистості. Для досягнення успіху, реалізації життєвих планів у цьому місті необхідні навички активного пристосування та міцний характер, здатність до різних компромісів та змін.

Це можна проілюструвати фрагментами обговорення ситуації в місті Дніпропетровську на одному із місцевих форумів.

«Днепропетровск – весьма специфический, в культурном отношении, город. И он никак не является пассивным, он активен подобно вакууму, в котором, каждую минуту рождаются мириады творческих идей. Но кажущаяся культурная пассивность Днепропетровска возникает, скорее всего, от того, что он ставит потенциального творца в жёсткие условия относительно его пиара. Наш город может десятки лет скрывать творческую личность, а такой “криптотворец” будет владеть жалкое существование на грани божества. Однако при внезапно изменившихся условиях (при переезде в другое место жительства) дворовая “звезда” может вдруг взорваться Сверхновой! Вспомним молодых наших ребят, которые, ощущая тяжесть давления атмосферы Днепра, покинули его и стали звёздами уже в нашей Эпохе. Мне на ум приходит, самое первое: Владимир Кузьмин и Андрей Кондаков. Что сказать? Жить и продолжать творить в Днепропетровске, не ощущая поддержки, невыносимо трудно. Этот город испытывает на прочность абсолютно все качества кинетического “творца”: его неприхотливость, терпение, его здоровье, выживаемость и уживаемость. Слава выжившим днепропетровским “гениям” !!!!!!!» (Сергій, 30 р., музикант) [9].

Отже, ми бачимо, що Дніпропетровськ – це дуже важке місце для реалізації людини. Існують у ньому також труднощі спілкування:

«Вечно с кислыми минами, вечно грубят в магазинах, в маршрутках, нигде такой наглости не видела, уже два года живу в Днепропетровске, а привыкнуть не могу» (Vikundria, обговорення на форумі Дніпропетровського міського порталу) [10].

Таким чином, ми бачимо, що соціальний простір міста Дніпропетровська є неоднорідним і потребує ретельного соціологічного аналізу.

Висновки:

Отже, розглянуті автором концепції ефективні для використання в соціологічному аналізі соціального простору міста та «образу міста». Дані концепції містять аналіз семіотичного, архітектурного, ментального, культурного компонентів. Соціальний простір міста розглядається у тісному зв'язку із ментальними характеристиками.

Місто є справжньою соціальною лабораторією, в якій акумулюється такі важливі компоненти в соціальному просторі міста, як інфраструктура міста, його знаково-символічна система, соціальне самопочуття городян тощо. Наведені автором статті соціологічні концепції дослідження міста Р. Парка, Е. Берджеса, Т. Дридзе вдало екстраполюються на дослідження сучасних міст.

1. *Баньковская С.Б.* Роберт Парк / С.Б. Баньковская // Современная американская социология. – М., 1994. – С. 3–29.
2. *Баньковская С.Б.* Эрнст Берджесс / С.Б. Баньковская // Современная американская социология. – М., 1994. – С. 21–33.
3. *Вагин В.В.* Городская социология [Электронный ресурс] / В.В. Вагин. – Режим доступа : <http://www.mavicanet.ru/weblink?MGWLPN=CATA&MGWAPP=g&id=831541>
4. *Голд Дж.* Основы поведенческой географии / Дж. Голд // М. : Прогресс. 1990. – С. 27–28.
5. *Дридзе Т.М.* Урбанизм и городская политика в свете экоантропоцентристской социологии / Т.М. Дридзе // Урбанизация в формировании социокультурного пространства. – М., 1999. – С. 220–225.
6. *Парк Р.* Городское сообщество как пространственная конфигурация и моральный порядок / Р. Парк // Социол. обозрение. – 2006. – № 1, Т. 5. – С. 13–17.
7. *Пилипенко А.А.* Город в пространстве культуры и в процессе урбанизации: методологические аспекты / А.А. Пилипенко, И.Г. Яковенко // Урбанизация в формировании социокультурного пространства. – М., 1999. – С. 123–126.
8. *Ромашко С.* Пространство диалектики. Коммуникативная среда мегаполиса [Электронный ресурс] / С. Ромашко // Рос. эксперт. обозрение. – Режим доступа : <http://www.rusev.org/content/review/default.asp?shmode=8&ida=1182&ids=125>
9. Фрагменти обговорення ситуації в місті Дніпропетровську на міському форумі в соціальній мережі [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://vkontakte.ru/topic-11187418-21759093>
10. Фрагменти обговорення ситуації в місті Дніпропетровську на Дніпропетровському міському порталі [Електронний ресурс]. – Режим доступа : www.gorod.dp.ua/showthread.php?t=125657

Отримано 28.04.10

А.А. Солнышкіна

СОЦИОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ СОЦИАЛЬНОГО ПРОСТРАНСТВА ГОРОДА И «ОБРАЗА ГОРОДА» (на примере Днепропетровска)

Статья посвящена особенностям социологического анализа исследования социального пространства города и его взаимосвязям с ментальным образом города и жизненным пространством личности.

Ключевые слова: город, социальное пространство, ментальный образ города.

A.A. Solnyshkina

SOCIOLOGICAL ASPECTS OF THE SOCIAL EXPANSE OF CITY RESEARCH AND "IMAGE OF THE CITY" (BY THE EXAMPLE OF DNEPROPETROVSK).

Scientific article is dedicated to the specific of sociological analysis of research in social expanse of town and their connections and interactions with shape of town and life-expanse of personality.

Keywords: city, social expanse, the mental image of the city.